

fadolog, hamar felrántotta a nadrágját, s bebújt a barlangjába. Az úristen meg le-
jött Pintyéhez, kezét fogott vele, s megveregette a vállát, oszt azt mondta neki, hogy:
na fiam, amiért kimentetél ebből a nagy bajombul, elvarázsollak téged, hogy a
testedet ne járja még a puskagolyó se.

Tényleg úgy is vót, mert hiába lútték Pintyét később, lepergett róla a golyó.
De az ördög tudta, hogy ott meg lehet sebezni Pintyét, ahun az úristen ujja érte
a Pintye vállát. Oszt eccer egy öreg várórtól elcsermálta a puskáját, tett bele há-
rom szentelt búzaszemet, meg három tavaszi csikó lábából elhullajtott patkószcset
oszt megcélozta a Pintye bal vállát. Így sikerült Pintyét megölni, de akkor mán
nagyon nagy vitéz vót, oszt mindenki megsiratta.

Elmondta özvegy Vári Mihályné, 65 éves.

Tasnádtól Új-Guineáig

Bíró Lajos utazásai

Új-Guinea, Földünk második legnagyobb szigete, indonéziai nevén Irián, Ausztrá-
liától északra fekszik. Térképre rajzolt 785 000 km²-nyi területe ősmadár-
ra hasonlít. Felszínét vulkanikus eredetű hegyek alkotják, melyeknek csúcsai sok helyen
elérlik a 4—5000 métert is. Jóformán az egész szigetet sűrű, áthatolhatatlan trópusi
őserdők borítják. Olyan buja vegetáció található itt, melyhez fogható csak az Ama-
zonas és a Kongó medencéjében található. A trópusi őserdők és az óriási mocsaras
dzsungelek miatt Új-Guinea egyes belső területei még ma sincsenek teljesen fel-
tárva. Ezeken a területeken ma is kőkorszakbeli állapotban élnek bennszülött
pápua törzsek.

A sűrű trópusi erdők, az egészségtelen mocsaras területek, a járhatatlan 4000
méteres hegyek, a sokszor ellenséges magatartású törzsek hosszú időn át hátráltat-
ták a sziget feltárását és a tudományos kutatómunka előrehaladását. Érthető, hogy
még a századfordulón is csupán a partvidék egyes területei voltak valamelyest
feltárva. Ez a magyarázata annak is, hogy a sziget gyarmatosítására aránylag későn
került sor. Új-Guineát három gyarmati nagyhatalom vette birtokába. Holland Új-
Guinea alapításával 1824-ben a hollandok kezdik meg a gyarmatosítást a sziget nyu-
gati felén. Jóval később, csupán 1884-ben vették birtokukba a keleti részt a németek
és az angolok. A németek az északkeleti részre terjesztették ki hatalmukat. Ezt a
területet nevezték Vilmos császár földjének. Az angolok a sziget délkeleti részét,
Pápuaföldet vették tulajdonukba. Pápuaföld közvetlen irányításáról az angolok nem-
sokára lemondtak, és 1906-ban ez a terület Ausztrália kormányzása alá került. Az
első világháborúban ugyancsak ausztráliai csapatok foglalják el a német gyarmati
részét is, amely a háború után egy ideig népszövetségi mandátum volt, majd az ENSZ
megalakulása után gyámsági területként végleg Ausztráliához került. A sziget nyu-
gati fele, az egykori Holland Új-Guinea, a holland gyarmatok felszámolása után
keletkezett új független állam, Indonézia jogaiba ment át.

Az első tudományos úttörő Új-Guinea földjén az orosz Mikluho-Maklaj volt.
Az 1870-es években értékes megfigyeléseket végzett a sziget északkeleti részén. Őt
követte 1884-ben a német Otto Finsch, aki a német gyarmatosítást sürgető hivatal
megbízásából kutatott ezen a területen. 1890-től egyre több tudományos expedíció
keresi fel Új-Guinea ezgotikus tájait. Ezek között kiemelkedő eredményeket és el-
évülhetetlen tudományos érdemeket szerzett két erdélyi kutató, a nagyenyedi szár-
mazású Fenichel Sámuel és a tasnádi születésű Bíró Lajos. Fenichel Sámuel a bu-

dapesti Nemzeti Múzeum régészeti állását hagyta ott, hogy természettudományi és néprajzi gyűjtést végezzen Új-Guineában. Korai és tragikus halála nagy veszteség volt a tudomány számára (életéről és munkásságáról ifj. Kós Károly közölt beszámolót a *Korunk* 1961. 2. számában). Fenichel hagyatékának megmentésére és a további természettudományi és etnográfiai megfigyelésre vállalkozott Bíró Lajos, egy 17 gyermekes tasnádi asztalosmester 5-ik gyermeke. (A pontos adatokat a tasnádi református egyház levéltárában állapítottam meg.)

Bíró Lajos már gyermekkorában vonzalmat érzett a természettudományok iránt. Ebben elősegítette a környezet, a szülői ház közelében levő nagy erdő, az Érmellék és az Ecsedi láp óriási mocsarai. Természetszeretetét fokozta felvilágosult szellemű tanítója, Török Ferenc is, ama jóképességű tanítók egyike, akik a természetrajzot és a földrajzot az iskola falain kívül is tanították. Bíró Lajos már kisdíák korában megtanulta mesteréből a madártörmést, a tojáspreparálást, a növénypréselést és a bogárgyűjtést. Középszkolai tanulmányai során a zilahi Wesselényi-kollégiumban ezek a képességei még tovább fejlődnek. A szegény diákokra nézve kötelező legációk hosszú gyaloglásai során egyre jobban érlelődik benne a vágy messzi tájakra, ismeretlen területek felkutatására. Abban a reményben iratkozik be a debreceni református teológiára, hogy majd misszionáriusként kijuthat egzotikus tájakra. Szabad idejében anatómiával, természetrajzzal és nyelvtanulással foglalkozik. A hittan egyre kevésbé köti le, és nemsokára ott is hagyja a teológiát. Átiratkozik a bölcsészetre, de anyagi nehézségei miatt az egyetemet nem tudja befejezni.

Már négy nyelvet sajátított el, amikor utazási vágytól sarkallva hittérítőnek ajánlkozott. Kérésére még csak választ sem kapott. Szívós munkával tudományos búvárkodásnak szentelte életét. Kezdetben házitanítóként helyezkedik el, később mint folixérabiztos-helyettes kap megbízatást. Ez a kinevezés jelentette karrierje kezdetét, mert egész életére meghatározta működési irányát. Alkalma volt bejárni az országot és gazdagítani szépen gyarapodó bogárgyűjteményét. Fanatikusan ragaszkodik az eszméhez, melynek valósággal „holdkőrosa” lett (mint visszemlékezésében írja): kijutni a természeti népek közé. Hosszú, fárasztó kirándulásokkal készíti elő testileg-lelkileg magát az útra. Bejárja a Bihar-hegységet, a Retyezátot, a Fogarasi-havasokat, kutat a Cserna völgyében, a Máramarosi-havasokban, a Szilágyságban, és amikor pár év múlva más beosztásba kerül, már otthonosan mozog a horvátországi Karszt-hegységben is.

A kecskeméti gimnázium helyettes tanára volt, amikor 1895-ben a Természettudományi Társaság emlékgyűlésén Herman Ottó beszédének hatására az ülés után bejelentette, hogy folytatni szeretné Fenichel Sámuel megszakadt gyűjtését Új-Guineában.

Bíró Lajos jelentkezésének nagy visszhangja támadt, lelkesedésben sem volt hiány, de az úthoz pénzre volt szükség. Bíró pénzzé teszi mindenét. Eladja pompás rovargyűjteményét a budapesti Nemzeti Múzeumnak, eladja könyveit, de az összeg oly kevés, hogy még az elinduláshoz sem elég. Szerencséjére segítségére siet az akkor már nagytekintélyű polihisztor, Herman Ottó. Közbenjárására a Nemzeti Múzeum szerződést köt Bíróval, és ha szegényesen is, de elindulhat vágyai földjére.

Hét esztendeig maradt Új-Guineában, ami önmagában is óriási teljesítménynek számított az akkori viszonyok között. Biológiai és elsősorban etnográfiai munkásságával messze felülmúlta korát. Olyan páratlan néprajzi gyűjteményt hozott össze, melyre irigykedve tekintett az akkori tudományos világ. A Magyar Tudományos Akadémia még kintléte alatt két nyelven kiadta néprajzi gyűjtésének katalógusát. A szép kivitelezésű, gazdagon illusztrált, szakjegyzetekkel ellátott kiadványt Európa-szerte nagy elismeréssel fogadták.

Mialatt neve bejárja az európai sajtót, önmaga súlyos megpróbáltatások között élt Új-Guineában. Nehéz anyagi körülmények között, betegen, szőrnyű fekélyektől gyötörve sem tört meg akaratereje és tudományos fanatizmusa. Minden nehézség ellenére folytatja gyűjtését. Büszkén írja egy 1899. november 18-án keltezett levelében: „A Houn-golfnál körülbelül öt-negyed év alatt... annyi etnográfiai anyagot gyűjtöttem, hogy nem kell magamat érte szégyenlenem... Sohasem félttem attól a gondoiattól, hogy meghalok; de igazán mondom, mióta ez adatok birtokában vagyok, sokszor megrettenek attól a gondolattól, hogy idő előtt érhet valami non putarem s veszendőbe mehetnek... Az volna legnagyobb örömöm, ha majdan elmondhatnók, hogy bár majdnem egy évtizedig itt Finschhafenben volt a német telepítés súlypontja, minden tudományos expedíció kiindulópontja, mégis mi magyarok fedeztük föl e vidéket a tudománynak.“ (Levél Chizer Kornélhoz. Bíró Lajos: *Hét év Új-Guineában*. Budapest, 1923. 157.)

Fejtámla (Északkelet-Új-Guinea, Houn-öböl)

Azok, akik csak kicsit is járatosak a néprajzi gyűjtőmunkában, jól tudják, hogy a gyűjtés sikerének alapfeltétele az adatközlő személy vagy a közösség bizalmának megnyerése. Ez nem megy könnyen idehaza, saját népünkénél sem, nyilvánvaló, mennyivel nehezebb idegen földön, ahol a nyelvi nehézségek, a társadalmi és kulturális különbségek is szerepet játszanak. Bíró Lajos már eleve azzal a meggyőződéssel indult Új-Guineába, hogy a vad pápuák is emberek, tulajdonságaik is mindig emberiek. S amit nálunk vademberi furcsaságnak tartanak, az náluk természetes. Mint ahogy az ő szemükben a mi viselt dolgaink is sok esetben érthetetlenek. „Az embereket — vallja Bíró Lajos — csak környezetük és életviszonyaik közepette lehet megérteni. Legelsőben is az a furcsa eset áll elő, hogy ugyanabból a dologból a kétféle ember kétféle következtetést von le. A meztelen pápuát vadembernek tekinti az európai, mert ruhája nincs és viszont a pápu tartja vadembernek az európai, mert ruhája van.“

Bíró sikeres gyűjtése éppen abban rejlik, hogy a természeti népeket is éppen olyan emberekként kezelte, akárcsak az európaiakat. „Tanítót, papot nem lelünk köztük; iparosműhelyt, áruházat, kórházat nem tudunk fölfedezni náluk. De megtaláljuk köztük egymás megbecsülését, tisztességtudást egymás iránt és idegennel szemben; nem dicsérik a bűnt, elítélik az erkölcstelenséget... Résztvevők a szenvedőkkel szemben, segítik a bajban levőt, megbecsülik az öregeket, gondoskodnak az özvegyekről, árvákról, ápolásban részesítik a betegeket. Megtálaljuk náluk mindazokat a jó tulajdonságokat és erényeket, melyek akármelyik műveltebb népnek tulajdonságai. Ellenben nem hiányoznak az árnyoldalak sem. Érvényre jut náluk is minden erény és hiba, ami általánosan emberi“ (idézet az 1903. szeptember 10-én Kolozsvárt tartott előadásából).

Természettudományos gondolkodása már gyűjtőútjának kezdetén arra vezette,

hogy a bennszülött társadalmat az egész emberiség fejlődéstörténetébe beágyazva kutassa. Helyes az a megállapítása, mely szerint lebecsülésükkel saját múltunkat, fejlődésünket becsljük le. „A bennszülöttben nem másfajta, tőlünk eredendően különböző embert, hanem egy alacsonyabb fejlődési fokon levő társadalom velünk egyenlő képviselőjét kell látnunk“ — írja, s egy másik helyen így vall: „Alig tudom magamnak megmagyarázni, honnan van az, hogy az ottlétemkor is köztük megfordult európai emberek legtöbbször a pápuában csak azt a különbséget látta, mely köztük és hazája népe közt volt, bennük csak a nyomorult kőkorszakbeli, szellemileg és kultúrában elmaradt embert vette észre, és mindenik csupán hibáikat kereste.“

Gyűjtő- és kutatómunkáját Fridrich Wilhelmshaven — ma Madang — kikötőjében kezdi meg. Bejárja az Astrolabe-öböl vidékét, megfordul a Mikluho-Maklaj és Finsch hagyatékaiból ismert Bonguban, Bogadjimban, Gorimában. Nehéz hegyi utakon, dzsungelken át felkutatta az Oertzen-, Hansemann- és Konstantin-hegység lakóit. Feltárja az Aitape környéki falvakat, majd a Sepik és Ramu fővölgység torkolatát. Bejárja a Siar, Graget, Beliau, Bilibili, Taravaj, Szeleo, Ali, Angiel, Tamara szigeteket.

A megfeszített munka és a malária vissza-visszatérő láza annyira megviseli idegeit, hogy egy időre kénytelen Szingapurba utazni pihenésre. Itt sem tétlenkedik, tanulmányozza a múzeumok és könyvtárak anyagát. Ellátogat a malájföldi Kuala-Lumpurba, majd visszatértében Jáva szigetét éjtől útba. Testileg, lelkiileg felfrissülve kezd munkába a Haun-öbölben. Bejárja az öböl északi-részét, tanulmányozza a jabim, bukana és kai törzseket. Behatol a Sattel-hegységbe, majd megismerkedik a híres fafaragókkal Tami szigetén. A Houn-öbölből egy évi gyűjtőmunka után visszatér Madangba, régi kutató területére. Stepsorsortban tartózkodik, amikor felkeresi őt Robert Koch, aki a malária elleni küzdelem végett tartózkodik Új-Guineában. Vele indul el 1900 májusában Új-Írland körülhajózására. Visszatérte után egészségi állapota megint leromlik. Kénytelen pár hónapot pihenni. Sydney-be utazik, ahol rövid idő után újra munkába kezd, bebarangolja a Kék-hegyeket. 1901 elején ismét Madangban van, innen még egyszer átrándul Vitu szigetére, majd 1901. december 21-én testben-lélekben kimerülten felszál a „Stettin“ fedélzetére, és végleg búcsút mond Új-Guinea őserdeinek és az ő szeretett „támol“-jainak.

Új-guineai gyűjtőútja során Bíró Lajos több mint 6000 tárgyból álló páratlan néprajzi gyűjteményt hozott össze. Rovar-, hüllő- és madárgyűjteménye pedig 200 000 darabból állt. Néprajzi gyűjteménye egyedülálló volt abban az időben. Nemcsak fáradhatatlan bűvára volt a természetnek, hanem alapos megfigyelője a népi élet jelenségeinek is. Faluról falura tanulmányozza a szigetlakók sokféle nyelvjárását, a tengerparti és hegyilakók szokásait, és a lelki életük között mutatkozó feltűnő ellentéteket. Mélybepillantó, megértő magyarázója a fejlődés ősi fokán megrekedett természeti népek életmódjának, szellemi és erkölcsi életének.

Abban az időben a legtöbb gyűjtő főleg a mutatós tárgyak megszerzésére törekedett, s megfigyeléseit külön választotta a tárgytól. Természettudományos szemlélete folytán Bíró nem tett különbséget a díszes, szépen faragott szobrok és a diszteleen kőbaltá, tarisznya vagy lándzsa között. Az ő számára minden tárgy a bennszülött kultúra szerves tartozéka. Minden tárgyhoz részletes jegyzetet fűz. Feljegyzi nevét, anyagát, készítési módját, használatát, a hozzá fűződő szokásokat, a gyűjtés helyét, a bennszülöttek életében betöltött szerepét, s ilyenformán teljes keresztmetszetet ad a tárgyról. Gyűjtésének értékét növeli, hogy fényképfelvételeket készít a tárgyakról használat közben is. Néprajzi gyűjtése nemcsak a holt tárgyakra terjed ki, hanem a bennszülöttek esztétikai megnyilvánulásaira és lelki éle-

tükre is. Nagy érdeklődéssel figyelte táncukat. Primitív művészetükből, kultikus tárgyaikból vallási életük alapjait próbálta megfejteni. Lejegyezte meséiket, nagy figyelemmel hallgatta zenéjüket, és ha szerét ejthette, lekottázta. Mindezekből kitűnik, hogy Bíró Lajos nemcsak egyszerű gyűjtő volt, hanem alapos szakember, akit nemcsak az elszigetelt jelenségek érdekelték, hanem azok az általános érvényű szabályok is, melyek egyaránt érvényesek mind a természettudományban, mind a néprajzban.

1901 decemberében elindult hazafelé. A forró égővi országokban több helyen is megáll, hogy szervezete fokozatosan hozzászokjon az átmeneti klímához. Hazatérő útjának állomásai: Jáva, Szingapur, Tutikorisz, Madun, Madrasz, Bombay, Maszkat és Egyiptom. Ezeken a helyeken is néprajzi megfigyeléseket végez. Látni akarja az élő kultúra legalacsonyabb fokán élő népek után a legmagasabb öskultúrájú ázsiai népeket is, hogy egybevehesse őket. A különböző kultúrák összehasonlítása alakította ki haladó nézeteit az emberi társadalomról, az emberi fajtak egyenértékűségéről.

Itthon folytatja munkáját, rendszerezi a hozott anyagot és előadások sorozatát tartja. A néprajz annyira szívügye lett, hogy most már itthon sem hagyja abba a kutatást, a gyűjtést. Ez kitűnik Tasnádon élő családjához írt leveleiből is, melyeket rokonai őriznek s mindmáig kiadatlanok. Erzsébet húgának például a következő szavakkal küld utasítást a gyűjtésre vonatkozólag: „Keress fel egy pár idősebb fazekasmestert, azok majd kiválogatnak egy pár mázas fazekat, tányért, de ne a cifrát keressétek, hanem amelyeket legtöbbet szoktak csinálni... Tasnádnak egyik legrégebbi iparága a fazekasság, de a gyűjteményekben még alig van belőle valami“. Hivatalos helyeken viszont egyre inkább megfélemeznek róla. Élete munkájának megbecsülése csupán annyi, hogy tiszteletbeli múzeumórré nevezik ki. Az „alulról“ jött tudóst egyre jobban mellőzik. Magányos, megkeseredett emberré válik. Nem foglalja el a debreceni egyetem 1905-ben tett ajánlatát sem, mely katedrát kínált számára. Szeretne még egyszer útra vállalkozni. Tesz is előkészületeket ez irányban, Tuniszban, Kréta szigetén, Törökországban és a Balkánon gyűjtöget, hogy pénzt szerezzen. Mivel hivatalos helyről támogatást nem kap, reményei egyre fogyanak. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor, 1919-ben végre megkapja múzeumóri kinevezését. Az ellenforradalmi rendszer azonban újra degradálja, sőt egy ideig „vörös-gyanús“-ként kezelik. 70 éves korában méltányolják végre, a szegedi egyetem díszdoktorrá avatja. Ekkor újabb lendületet vesz munkája, és Bulgáriába megy kuta-

Uj-írlandi maszk

tásra. A trópuson szerzett betegségből származó epebántalmi következtében egy hirtelen jött roham kórházba kényszeríti. 71 éves korában, 1931. szeptember 2-án hal meg.

*

Életét, munkásságát idehaza csupán halála után kezdték értékelni. Annál inkább megbecsülték új-guineai néprajzi tevékenységét külföldön. Hagen, a frankfurti Néprajzi Múzeum igazgatója követendő példaként Bíró Lajost állította a német kutatók elé. Wichmann 1911-ben kiadott *Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea* című munkájában központi helyet szentel Bíró gyűjtésének. Hasonlóképpen mint kiváló gyűjtőt méltatja Schlesier is az 1955-ben kiadott, Új-Guineáról szóló tanulmányában. Taylor óceániai bibliográfiája (Wellington, 1951) és Bodrogi Tibor *Oceánia művészete* című, 1959-ben megjelent munkájának anyaga jórészt a Bíró gyűjtötte dokumentációt foglalja magában. A bukaresti Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában előkészületben van Bíró Lajos életrégenye.

Benedek Zoltán

Madaras bokály és tányér. Tordai fazakasmunka.
(Kabay Béla gyűjteménye és fotója)